

JOSEPHINE QUINN

A NYUGAT

Egy 4000 éves történet

Jegyzet az olvasóhoz

Egy olyan könyvben, amelyben ennyi ember, hely, nyelv és irat szerepel, a helyesírási konvenciókat nem lehet következetesen betartani. Az volt a célom, hogy ne vonjam el fölöslegesen az olvasó figyelmét, többnyire az ismert, nem a szigorú értelemben pontos neveket használtam, előre is elnézést kérek azoktól, akik jobban tudják.* Továbbá inkább szeretem az embereket származási helyükkel jelölni, mint sokszor kívülállók vagy akár mai történészek által vélelmezett etnikai hovatartozásukkal, a világosság érdekében pedig a konkrétat részesítem előnyben az absztrakttal szemben, mint például „Nyugat-Ázsiát” a „Közel-Kelet” ellenében. Tanulmányaimból és szokásomból adódóan az i. e. és i. sz. jelöléseket használok a részrehajló Kr. e. és Kr. u. helyett; hitem szerint ez a jelölésmód egy „közös” időszámításon túl továbbra is őrzi a „Krisztus utáni” korra való utalását. A Nyugat, Kelet, Észak és Dél nevét nagybetűvel írom, amikor nem égtájéként, hanem fogalomként használok. Ahol nem tüntetek fel fordítót, ott a saját fordításaimat használok.

* Egy ismeretterjesztő történelemlétkönyv nem mindig követheti az egységes és egzakt írásmód az ő esetében idegenül ható szakmai elveit. A magyar kiadásban is párhuzamosan használt alakok között kellett döntenem: Baal vagy Baál? Bál, Bél? Az ókori földrajzi és személynevek egy része bibliai, irodalmi fordításokban meghonosodott. A kiejtés szerinti átírást és a közös logika megválasztását az nehezíti, hogy számos ókori hangnak az ábécénkben nincs pontos megfelelője, másrészt történetileg ugyanaz a régi írásjegy az eltérő nyelvekben az idők során más-más hangot vagy hangcsoportot jelölt. Miután a változatlanul megőrződött írásképet különbözőképpen ejtették, a tudomány maga is megoldhatatlan nehézséggel szembesül, és be kell érnie a nemzetközileg mechanikusan eljáró latin betűs, mellékjelekkel kiegészített átírással. A tudományos változatok megtalálhatók a Harmatta János által szerkesztett *Ókori keleti történeti chrestomathiában* (Budapest: Osiris, 2003). A fenti gondolatmenetet az ottani kötetzáró magyarázatból rövidítettem. Például az AN.AKŠA.DU.ŠIŠ logogramokat „normalizálva” a *Nabúkadurriuşur* alakot kapjuk, akit mi ma közkeletűbben Nabukodonozor néven ismerünk – a szerkesztő.

Bevezetés

Minden novemberben leülök egyetemi szobám kanapéjára, hogy átolvaszam az az évi egyetemi jelentkezések paksamétáját, és szinte az összesben szó szerint ezt olvasom: „Azért szeretném az ókori világot kutatni, mert Görögország és Róma a nyugati civilizáció bölcsője.”

Értem én, hogy néhány leendő tanítványom miért látja így a dolgokat. Az *Encyclopedia Britannica*tól a *Wikipediáig* tekintélyes források leírása szerint az egyedi, körülhatárolt nyugati kultúra Görögország és Róma értékeire épül, amelyek a sötét középkorban ugyan elvesztek Európa számára, de a reneszánszban újra rájuk ismertek. Időnként szó esik a Biblia földjéről és irodalmáról is, ám ha egyáltalán megemlítenek egyéb ókori „civilizációkat”, csak azért, hogy hamarosan a klasszikus kor vegye át a helyüket, amely történelmében és kultúrájában feltartóztathatatlanul menetelt nyugat iránt.

A görögök és rómaiak elődei, ha olykor talán érdekesek – sőt, bámulatra méltóak – is, nem a „mieink”. Bármely eredményüket lepipálja Görögország és Róma teljesítménye, és a filozófiától és demokráciától a színházig és betonig minden jót nekik köszönhetünk. Rá se hederítünk a görögök és rómaiak szomszédaira, ahogy később a nyugat-európaiak, illetve a tőlük észak, dél, kelet felé élők találkozásaira sem.

Gondolhatnák, klasszika-filológusként a fentiekkel én is egyetértek. Magam is elképesztően gazdag, gyümölcsöző területnek éreztem a görög–római tanulmányokat, és kutatási területem fennmaradása éppen annak a szerepnek köszönhető, amelyet a görögök és a rómaiak a „Nyugat” eszméjében betöltöttek. Három évtizednyi tanítás és vizsgálódás azonban arról győzött meg, hogy a kizárólag a görögökre és rómaiakra koncentráló narratíva szegényebbé teszi a múlt szemléletét, saját világunk megértését. Amögött, amit ma Nyugatnak nevezünk, jóval tágabb és izgalmasabb történet húzódik meg.

Egyfelől a görögöknek és a rómaiaknak is megvolt a másutt, korábbi népekben gyökerező történelme, legtöbb gondolatukat és szakismeretüket

másoktól kölcsönözték: a törvényeket és az irodalmat Mezopotámiából, a köszobrást Egyiptomból, az öntözőrendszereket Asszíriából, az ábécét pedig a Levantéból. Mindezzel tisztában voltak, és meg is becsülték.

A görögök jól tudták, hogy a Földközi-tenger körül mások – karthágóiak, etruszkok, ibérek és izraeliták – is élnek, kelet felé pedig még náluk is erősebb birodalmak vannak. Legendáik összekapcsolják a görög hősokeket idegen földek valóságos és képzeletbeli királynőivel, királyaival, isteneivel: föníciaikkal, frígekkal, amazonokkal. Róma alapításának mítosza menekültek mentsvárának mutatja be a várost, és a római költő Catullus képzeletben elutazhatott barátaival Indiába, Arábiába, Pártiába, Egyiptomba, sőt, még „a vad britannok messze hazájába” is.¹

Másfelől a görögök és a rómaiak nemigen képviselték az úgynevezett mai nyugati értékeket. Mi több, amit ezek az ókori emberek természetesnek vettek, azt ma jórészt szokatlannak, ha nem elfogadhatatlannak találunk. Az athéniai férfiaknak szánt demokráciát teremtettek, üdvözltek a fiúk megrontását, miközben asszonyaik némán lapultak a fátyol mögött. A rómaiak örömmel vették a rabszolgaságot, és szórakozásból nyilvános kivégzéseket néztek.

Végül pedig, nincs kitüntetett kapcsolat egyfelől az ókori görögök és rómaiak, másfelől a modern Nyugat, a nyugat-európai nemzetállamok és tengeren túli gyarmataik között. A Római Birodalom fővárosa az i. sz. első évezred közepén Konstantinápolyba költözött, és több mint ezer évig ott is maradt. Eközben a muszlimok a görög műveltséget ötvözték a Perzsiából, Indiából, Közép-Ázsiából érkező tudománnyal, másrészt új technológiák áramlottak Afrika, Arábia és az Indiai-óceán körül, északi tengeri hajósok és sztyeppe-i lovasok pedig kínai árukat és ötleteket juttattak el Írországba.

Ezt a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig húzódó hatalmas világot kapták örököül Nyugat-Európa felemelkedő nemzetei az i. sz. 15. században, ahogy elindultak egy új világ felé. Ezek a több évezredes kapcsolatokat azonban jórészt feledésbe merültek, vagy kiszorították őket a viktoriánus kor eszméi, amelyek elkülönülő és gyakran egymással szembenálló „civilizációkra” osztották fel a világot.

Én másfajta történetet szeretnék elmesélni: amely nem a görög–római mediterrán világban indul, majd újra felbukkan a reneszánsz Itáliában, hanem amely követi a mai Nyugatot létrehozó kapcsolatokat a bronzkortól a nagy földrajzi felfedezések időszakáig, mialatt a társadalmak találkoztak

egymással, összekeveredtek és időnként szétváltak. Még általánosabb megfogalmazással azt szeretném állítani, hogy a történelmi változásokat a kapcsolatok, nem pedig a civilizációk idézik elő.

Manapság annyira megszokott civilizációkban látni a világot, hogy szinte természeti képződményeknek tűnnek, illetve az emberi társadalomszervezés univerzális modelljének. Valójában ez a látásmód meglehetősen új keletű európai találmány, ahhoz a jelenséghez tartozik, amelyet én „civilizációs gondolkodásnak” szoktam nevezni.

A 18. századig virágzott az a befogadó szemlélet, amely még abból a bibliai hagyományból eredt, hogy az egész földet Noénak az özönvizet átvészelő fiai népesítették be: az összes ember közös eredetű, mindannyian egyetlen család tagjai vagyunk.² Az „Újvilág” „felfedezésével” és a keresztény hittérítők felbukkanásával szerte a földön izgalmas történetek érkeztek vissza azokról az új népekről, akiket szorgosan bele kell illeszteni a bibliai rendbe.³

A civilizáció két fázisban tűnt elő: egyes számban, majd többes számban. Amikor a fogalmat az 1750-es években kezdték használni Franciaországban, a fejlett társadalom elvont gondolatára vonatkozott.⁴ Az 1760-as évektől skót filozófusok is hirdették, akik az emberi lehetőségek maradéktalan megvalósításához vezető fejlődési lépcsőfokok alapkészletét vázolták fel a vadászoktól a pásztorokon, földművelőkön át a kereskedőkhig és gyártulajdonosokig.⁵ Ahogy később az angol liberális filozófus John Stuart Mill kifejtette, ebben az értelemben a civilizáció felé vezető haladás a földművelés, a városok, az ipar, a technika és a kereskedelem átvételével fejezhető ki:

Bármi jellemzi is az úgynevezett vadak életét, a civilizációt ezek ellentéte alkotja, vagyis azok a vonások, amelyeket a társadalom az előbbiek elvetésekor ölt magára. Így egy vad törzs maréknyi vándorló vagy a vidék nagy területein ritkán elhelyezkedő emberből áll: tehát a sűrű népességet, az állandó lakóhelyen, főként városokban és falvakban csoportosan folyó életet mondjuk civilizáltnak. A vadak világában szinte nem létezik kereskedelem, árutermelés, mezőgazdaság: azt az országot, amely bővelkedik a mezőgazdaság, kereskedelem, árutermelés eredményeiben, civilizáltnak mondjuk.⁶

Ebben a sajátos értelemben a civilizáció elvileg azt az államot jelentette, amilyenre kellő erőfeszítéssel és műveltséggel minden emberi társadalom törekedhet, vagyis bármelyikük besorolható az ezen a fronton elért siker alapján.* A gyakorlatban Nyugat-Európa volt a mérce. „Mindezek az elemek – magyarázza Mill – a modern Európában, de különösen Nagy-Britanniában fokozottabban, és a bármely más helynél vagy kornál gyorsabb haladás állapotában jelennek meg.”⁷

A civilizáció effajta elvont felfogása a nyugat-európai imperializmus számára is kapóra jött.⁸ Mill, aki több mint harminc évig dolgozott a Brit Kelet-indiai Társaságnál, azt a nézetet vallotta, hogy a civilizált társadalmaknak kiérdemelt joguk van a szabadságra és függetlenségre, ami a kevésbé fejlett társadalmaknál nincs meg.⁹ Kötelességük segíteni az ugyan ezen az úton haladó többi társadalmat, csakhogy, amint Mill 1859-ben fogalmazott: „Barbárokkal szemben a zsarnokság jogosult kormányzási forma, ha a cél viszonyaik jobbá tétele, s az eszközök bizonyítottan e cél elérését szolgálják.”¹⁰

Már jócskán a 19. században jártunk, amikor még nem léteztek „civilizációk”, csak a „civilizáció”. Mill megközelítése a civilizációs gondolkodás első fázisának betetőzését jelentette. Számára a civilizációk pusztán mértékük szerint voltak osztályozhatók. Ámde abban a korban, amikor ő működött, a felvilágosodás univerzalizmusa és az állandó történelmi fejlődés gondolata kezdte átadni a helyét a partikularizmusnak és a kulturális relativizmusnak. Pár tudós már a „civilizációk” többes számú formáját vette használatba konkrét, megadott területeken élő, saját történelemmel és maradandó közszereplőkkel rendelkező embercsoportok leírására, akiknél a fejlődés belső, önmagából fakadó folyamatnak volt tétélezhető.

1828-ban François Guizot francia történész előadás-sorozatot tartott a Sorbonne-on *A civilizáció általános története Európában*. Az elsőben „a teljes emberi faj általános civilizációját” tárgyalta.¹¹ A másodiknak viszont már a „civilizációk” – az általános civilizáció egyedi megvalósulásai – speciálisan az „európai” civilizáció számára legérdekesebb előzményei: többek közt az indiaiak, etruszkok, rómaiak és görögök világa volt a tárgy.

* Koránt sem az összes európai szellemi áramlat tekintette a „civilizációt” végső céljának: a német gondolkodók például hajlottak a *Kultur* korábbi állapotának erkölcsi erejét a *Zivilisation* dekadens francia eleganciája elé helyezni, amellyé utóbbi szerintük mindig is hajlamos volt átváltozni.